Millî Kültür

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
1.
MİLLÎ KÜLTÜR ŞÛRASI
23-27 EKİM 1982

SAYI : 36

EKİM — 1982

İÇİNDEKİLER

1 KÜLTÜR ŞÛRASI ÜZERİNE
İ. Ethem TİRYAKİOĞLU

2 TÜRK TARİHİ, TÜRK KÜLTÜRÜ VE TÜRKÇE
Prof. Dr. Mehmet KAPLAN

4 ATATÜRK'ÜN «TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN TEMELİ KÜLTÜRDÜR» SÖZÜNÜN ÜZERİNDE KISA BİR DEĞERLENDİRME
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ

6 TÜRK KÜLTÜR POLİTİKASININ NİTELİĞİ VE BUGÜNKÜ DURUMU
Kemal GÖKÇE

12 YILDIZLAR
İlhan GEÇER

13 KÜLTÜR İLİŞKİLERİ VE MİLLÎ KÜLTÜRÜN TANITILMASI
Dr. Sema ÇİĞDEMOĞLU

14 MİLLETLERARASI KÜLTÜR POLİTİKALARINDA ANA ESASLAR
Dr. Leylâ ELBRUZ

16 PARAMPARÇA (Çeviri Şiir)
Bedri Rahmi EYÜPOĞLU

17 TÜRKİYE'DE TARİHİ VE TABİÎ ÇEVRENİN BOZULUŞU
Prof. Dr. Ahmet Edip UYSAL

20 DEVLET SEKTÖRÜNDE ÇEVİRİ YAYINLAR
Prof. Dr. Gürsel AYTAÇ

22 SANATLAR VE KAMU POLİTİKASI İÇİN DÜŞÜNCELER
Prof. Dr. Metin AND

24 MESNEVÎ ŞİİR DİLİYLE TÜRKÇELEŞTİRİLİYOR
C. T.

25 MİMARLIK TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA BELGELERİN KATKILARI
Doç. Dr. Ömür BAKIRER

29 OSMANLI DEVLETİ TARİHİNİ YENİDEN YAZMAK
İsmet PARMAKSIZOĞLU

32 CUMHURİYET KOLAY OLMADI
Muvaffak İhsan GARAN

36 SÖZLÜ KÜLTÜR VE FOLKLOR KAVRAMLARI ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER
Doç. Dr. Dursun YILDIRIM

39 RIZA TEVFİK VE TÜRK KÜLTÜRÜ
Dr. Abdullah UÇMAN

44 YURT DIŞINA YÖNELİK KÜLTÜR FAALİYETLERİ HAKKINDA
Doç. Dr. Abdurrahman GÜZEL

47 ÇOCUK KİTAPLARINDA ÇEVRE SORUNLARI
Serpil URAL

50 YAYINLARIN DAĞITIMI
Gültekin SAMANCI

51 ABDÜLHAK HAMİT TARHAN
Prof. Dr. İnci ENGİNÜN

57 HALİT ZİYA UŞAKLIGİL'İN HİKÂYELERİ
Zeynep KERMAN

59 ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDEKİ ÖZELLİKLER
H. Fethi GÖZLER

Millî Kültür

İKİ AYLIK DERGİ
CİLT III, SAYI : 36 — 1982

★

İmtiyaz Sahibi
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Adına
Burhanettin YILMAZ

☆

Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden
Mes'ul Müdür
Cevdet TÜRKEROĞLU

★

Yazı Kurulu
Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
Feyzi HALICI
Yavuz Bülent BAKİLER
Cevdet TÜRKEROĞLU

★

İdare Yeri
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Kütüphaneler ve Yayımlar
Genel Müdürlüğü
Kültürel Yayımlar
Dairesi Başkanlığı
Mithatpaşa Cad. No. 33
Yenişehir/ANKARA
Tel : 25 43 76

FİYATI 75 TL.

Yıllık Abone Bedeli : 450 TL.
Dış Ülkelere $ 10 DM 20
ABONE YAZIŞMA ADRESİ
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Döner Sermaye İşletmesi
Merkez Müdürlüğü
Mithatpaşa Cad. No. 33
Yenişehir/ANKARA
Tel : 25 23 26

Basıldığı Yer :
DSİ BASIM ve FOTO - FİLM İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ MATBAASI
A N K A R A — 1 9 8 2

Gönderilen yazılar yayınlansın yayınlanmasın geri verilmez

ABDÜLHAK HÂMİT TARHAN

(1852 — 1937)

Prof. Dr. İnci ENGİNÜN

1852'de doğmuş olan Abdülhak Hâmid uzun bir ömür sürmüş, imparatorluktan millî devlete geçişi görmüş, büyük sosyal ve tarihî değişmelere şahit olmuş ve Türk edebiyatının değişmesinde büyük rol oynamış bir şairdir. Hayatını kısaca hatırlarsak, bu hayat macerasının çok zengin tecrübelerle dolu olduğunu görürüz. Kültürlü bir aileye mensuptur. Babası meşhur tarihçi Hayrullah Efendi'dir (1820 - 1866). Hâmid, küçük yaşlarından itibaren babası ve ağabeysi Nasuhî Bey ile seyahatlere çıkar. Devrin değerli âlimlerinden dersler okur. Bunlar arasında, daha sonraları kendileri için birer mersiye yazacağı Hoca Tahsin Efendi (1813 - 1881) ve Hoca Bahaeddin Efendi de vardır.

Hâmid'in yabancı ülkelere, küçük yaşta yaptığı seyahatlerin onun muhayyilesi ve fikrî gelişmesi üzerinde büyük etkisi olduğunu sanıyorum. Muntazam bir okul terbiyesinden çok, hayatın bizzat kendisiyle geniş plânda karşılaşmış olmak, onun hayatında disiplinli bir öğrenim ve eğitimi engellemiştir. Eserlerindeki kompozisyon dağınıklığının sebebini, belki de çocukluk yıllarındaki disiplin yokluğunda aramak doğru olur.

Hâmid henüz on bir yaşında iken 1863 ağustosunda İstanbul'dan ağabeysi ile birlikte Paris'e gitmiştir. Yolda Napoli'ye uğramışlar, opera seyretmişlerdir.

Hâmid, Paris'te bir özel okula yatılı olarak verilir, yatılı okul disiplini onun mizacına hiç uygun değildir. Okulu başlangıçta sevmez, kendisini yalnız hisseder, hattâ intihar etmeyi bile düşünür. Hâtıratında bu çocukluk tecrübesini şöyle anlatır :

«Ben en küçük Türk, küçüklerin sınıfındaydım. Geceleri de kendi yaşımda sekiz çocukla beraber yatıyordum. Burada ihtiyar bir kadın yalnız başına dokuz çocuğun giyimi, yiyeceği ve, oturup kalkması ile ilgilendiğinden, onun delâletiyle yatar, kalkar, yıkanır, giyinir ve birer fincan çukulata içtikten sonra Jozef nâmında tilki çehreli bir kapıcının nezareti altında sınıfımıza gönderilirdik. Bu çocuklar her akşam yatağa girecekleri sırada hafif ve kısa bir nevi ibadetle mükelleftiler. Ben de zorlanmaksızın ve kendi aklımca hatır için, onlarla bu hususta uyuşmuştum. Sınıfa indiğimizde kendimizi enfiye müptelâsı bir hocanın karşısında bulurduk»**

Bu mektebe girdiğim sırada pek ziyade sıkılmış, hattâ birkaç kere Yahya Efendi ile Refik Bey'in odalarına giderek kendimi pencereden atacak olmuştum. Onlarsa her defa gülerek, okşayarak böyle bir kazaya uğramaktan beni men ve vikaye ederlerdi. Ancak bir gidişimde Yahya Efendi muğber olarak --galiba niyetimin kuvveden fiile çıkamayacağını anladığı için «at kendini bakayım» demiş olduğundan pencereye doğru koşarak atılacağım sırada birdenbire durmuştum. Bu durum İstanbul'daki anne ve babama aksettiğinden onların uyarısıyla biraderim üç ay süren leyli dönemin sonunda beni, nehariler talebesine ilhak etmişti. Halbuki, mektebin hayatına çocuklarla beraber yiyip içmek ve beraber yatıp kalkmak gibi eğlenceli safahatine alıştığım için o tarz yaşayıştan ayrıldığıma da üzülmüştüm».

Bu sırada Hâmid âşık da olur. İlk aşkı Avusturya imparatoriçesi Elizabeth'dir. Bu güzel kraliçenin ordusunun Fransızlar tarafından yenilmiş olmalarını bir türlü hazmedemez. Onun intikamını almaya karar verir. «Bir gün kendi kendime gizlice bir Avusturya generali oldum. Ve sınıftaki çocukları maiyetime alarak diğer bir sınıfa ilan-ı harp ettim. Mektebin oyun meydanında savaş oyununa çakıl taşlarıyla başlandı. Galibiyet kazandıktan sonra Avusturyalı bir general olduğumu övünerek herkese anlatmak istedimse de kimseyi inandıramadım. Onlar bana korkunç Türk diyorlardı».

Eserlerinde zaman zaman savaş aleyhtarlığı görülen Hâmid'in askerliğe büyük merakı olduğu, küçük kurşun askerlerden oluşan ordularıyla, sürekli olarak, hattâ çok ileri yaşlarında Lahey'deki elçiliği sırasında bile oynadığını yine hatıratından öğreniyoruz.

Hâmid'in ikinci aşkı ise kendisinden büyükçe olan, ev sahiplerinin kızıdır. Paris'te bir yıl kaldıktan sonra Viyana yolu ile İstanbul'a dönerler (1864). Hâmid tercüme odasına girer. Bu ilk Avrupa seyahatinin Hâmid üzerinde büyük tesiri vardır. Geniş olarak, kendi ülkesinde görmesi mümkün olmayan bir hayat ile karşılaşmış, babası, ağabeysi ve hocası Tahsin Efendi'nin o yaştaki bir çocuk için fazla müsamahalı sayılacak anlayışları ile hayatın birçok cephesini erkenden tanımıştır. Ayrıca bu yaşlarda seyrettiği sahne eserleri ve karşılaştığı sanat eserleri, onun şuur altında mutlaka yer etmiş olmalıdır. Keza Fransızcayı da kendi yaşıtlarından öğrenme imkânına bu seyahatte kavuşmuştur.

Önce Avrupa'yı gören genç Hâmid, bir yıl sonra da babasının Tahran'a tayini üzerine 1865'te onunla birlikte İran'a gider. Bu sefer de yanında hocası Bahaeddin Efendi vardır. Hâmid burada Avrupa'dan ve İstanbul'dan çok farklı bir âlemle karşılaşır.

Hâmid bu yıllarda Farsçasını ilerlettiği gibi Fars edebiyatını tanır, kapalı bir yaşayış sürülen bu şehirde ilk aşk tecrübelerini geçirir.

(*) 5 Şubat 1982'de millî kütüphanede verilen konferans metnidir.
(**) Bu metinde birkaç kelime sadeleştirilmiştir.

Hâmid, babasını bir yıl sonra kaybeder (Ocak 1866). Kendisinin bir eğlencede bulunduğu sırada babasının ölmüş olması Hâmid'i çok sarsar. Hayatında saadetle faciayı aynı anlarda tatmış olması, hayatın bu iki cephesini birlikte idrakini sağlar.

Hâmid, İran'dan döndükten sonra, İstanbul'da Devlet Şûrası ve Sadaret kalemlerinde çalışır ve devrin edebiyatçılarıyla arkadaşlık eder. Ebüzziya Tevfik, Samipaşazade Sezaî ve Baha Beyler bunlar arasındadır. Hâmid daha sonra Recaizade Ekrem'le 1873'te ilk eseri **Macera-yı aşk**'ı bastırırken tanışır. Bundan sonra arkadaş olduğu Ekrem'i daima «ikinci üstadı» olarak anacaktır. Birincisi, Tanzimat sonrası bütün genç yazarların tesirinde kaldıkları Namık Kemal'dir.

1874'te Hâmid Pirizade ailesinden Fatma Hanım (1859 - 1885) ile Edirne'de evlenir, bir yıl sonra oğlu Abdülhak Hüseyin doğar. Hâmid bu yıllarda sürekli olarak yazmaktadır. **Garam, İçli kız, Sabru sebat, Sardanapal** bu günlerde hazırlanır.

1876 tarihinde Hâmid, Paris büyükelçiliğine ikinci kâtip olarak tayin edilir. 29 haziranda Paris'e varan Hâmid, orada bu şehrin, genç, çapkın bir diplomata verdiği bütün imkânlardan faydalanır. Onun bu maceralarının bir kısmı **Divaneliklerim** (1885) adı altında topladığı şiirlerinin konusunu teşkil eder. Hâmid'de parasızlıktan şikâyet bir aile mirasıdır. Şiirlerini yazarken, genç şair, aynı zamanda sahnede kendisini fazla hissettirmeyecek nazımla nesir arasında bir şiir dili veya tonu arıyordu. **Nesteren** (1878) bu denemesinin bir sonucudur, fakat başta Namık Kemal ve Recaizade olmak üzere, Hâmid'in bu denemesi tepkiyle karşılanır. Bu eser, ayrıca onun görevinden alınmasına da sebep olur.

Bir müddet sonra Hâmid 1880'de Berlin elçiliği kâtipliğine atanırsa da gitmez. **Garam**'daki «ihtiyarımla getirdim ben cünûn» mısraı ile ifade edersek, adeta kendi isteğiyle çıldırmıştır. Mamafih, Hâmid'in bu tarihlerde şiddetli bir buhran geçirmiş olması muhtemeldir. Ancak Cumhuriyet'in ilânından sonra basılabilmiş olan **Garam**'da böylesine bir cinnete delâlet eden kısımlar vardır.

1881 de bir süre için ağabeysinin yanına Rize'ye gider ve aynı yıl içinde Poti şehbenderliğine tayin edilir. Hâmid Rusya'daki bu görevinden hiç memnun kalmaz, bir iki ay sonra Golos'a gönderilir. Golos'ta üç yıl kalan Hâmid'in bundan sonraki görevi Bombay başşehbenderliğidir. Bu tarihlerde eşi Fatma Hanım'ın rahatsızlığı şairi bedbaht etmektedir. Hint ikliminin karısına iyi geleceğini düşünen şair Hindistan'a gider, yolda vapur Midilli'ye uğradığı zaman Namık Kemal ile de görüşürler.

1883 sonbaharında Hâmid Hindistan'dadır. 1879'da **Sahra**'yı çıkardıktan sonra çeşitli dergi ve gazetelerde şiirleri görülmekte olan şair Hindistan'da gördükleriyle sarhoş olur. Hindistan manzaralarını tesbit edebilmek için elinde kalem pencereden pencereye koşar. Hâmid burada iken arkadaşlarına birbirinden güzel mektuplar yazar, sarhoşluğunu anlatır ve onlara şiirlerini gönderir. Hâmid'in sanatındaki gelişmeyi Recaizade Ekrem farkındadır. Ona bir mektubunda, ben iyi şiir yazamazsam da iyi şiirden anlarım der. Hâmid'in coşkun ve değerli şiirlerinden **Zamane-i âb, Kürsi-i istigrak, Kübbe-i iştiyak** hep bu günlerin mahsulüdür.

Hâmid ayrıca Hindistan'da kendilerine karşı büyük bir yakınlık duyduğu Hintlilerle karşılaşır. 1976'da kendisine bir heykelin ilham ettirdiği **Duhter-i Hindu**'da İngiliz sömürgesi altında inleyen Hintlileri anlatan Hâmid, sömürgede, sömürgeciyi ve Hintliyi görür ve tanır.

Fakat Hâmid'in derdi büyüktür. Fatma Hanım'ın rahatsızlığı ilerlemektedir. Nihayet 1885'te Bombay'dan ayrılırlar, hasta, gemide gittikçe ağırlaşır ve Beyrut'ta ölür. Bu tarihte Nasuhi Bey Beyrut'ta validir. Hâmid bu ölümle çok sarsılır ve **Makber**'i yazar. Bu eser, onun ömrü boyunca, bir ölüm şairi olarak tanınmasına yol açmıştır. Halbuki dikkatle okunduğunda **Makber,** ölüm kadar hayatla da doludur. Ölümün çarpıcılığı, bu güzel hayatın, mânâsı anlaşılamayan bir şekilde kesilmesinden ileri gelir. Ve Hâmid bıkıp usanmadan, cevabını asla alamayacağı sorular sorar, isyan eder, fakat karşılaştığı sonsuz sessizlik karşısında teslim zorunda kalır.

Hiç teselli kabul etmeyecekmiş gibi görünen Hâmid bir yıl sonra Londra'ya tayin edilir. Londra'ya gidişi de onun sanatı üzerinde tesir yapar. Oradan, Menemenlizade Tahir'in çıkardığı **Gayret** dergisine birbirinden güzel şiirler gönderir. Londra bir güzellik ve hürriyet cennetidir. Tabiat ile şehrin kaynaşması Hâmid'i hayran eder. «Hyde Park'tan geçerken» adlı şiirini yazar, tabiat ve hürriyeti selâmlar.

İngiltere bu tarihlerde Kraliçe Victoria devrini yaşamaktadır. Kraliçenin muhafazakârlığına karşılık, VII. Edward adıyla tahta çıkacak olan geleceğin kralı adının sık sık olaylara karışmasına engel olamaz. Hâmid hatıratında İngiltere'deki yaşayışıyla ilgili şahsî pek çok bilgi verdiği halde, bunlardan bahsetmez. Fakat **Finten** piyesi Victoria devri İngiltere'sinin çeşitli özellikleriyle doludur. **Finten** ve **Zeynep** bu tarihlerde yazılır, fakat ikisi de basılamaz, ayrıca Hâmid görevinden alınır. Çok sevdiği Londra'ya dönebilmek için, en verimli çağında Hâmid, bir daha yazı yazmamaya söz verir.

Hâmid, Fatma Hanım'ı unutmamış olduğunu söylemekle beraber, İngiltere'nin güzelleri onu çok meşgul etmektedir. Hâmid önce bir asil İngiliz kızıyla, Lady Florence Gors ile tanışır ve ona hemen âşık olur. Fakat Hâmid henüz evliliğin İngiltere'de bir ticarî anlaşma olduğunu bilmemektedir. Gors ailesi Hâmid'i geliri hakkında sorguya çektikten sonra, bu evliliğin imkânsız olduğunu bildirirler. Hâmid bunu öğrenince, çılgına dönmüş olmalıdır, zira, mademki bir asille evlenmek mümkün değil, öyleyse bir hizmetçiyle evlenirim der ve elçilikte çalışan eli yüzü düzgün bir İrlandalı kıza evlen-

me teklif eder. Onun da ailesi, iki ailenin seviye farkı dolayısıyla bu evliliğe razı olmazlar. Böylece Hâmid İngiltere'de aşılması imkânsız iki somut engelle karşılaır : Para ve sınıf farkı. O, bu temleri, **Finten** ve **Cünûn-ı aşk**'ta geniş olarak ele alacak ve tek değer olarak gördüğü aşk sayesinde, bu engelleri, hiç değilse eserlerinde hükümsüz kılacaktır.

Hâmid bu teşebbüslerinden sonra nihayet orta sınıftan Nelly Clower ile evlenir (1890). Nelly Hanım da Fatma Hanım'ın özelliklerine sahiptir ve ne yazık ki o da aynı şekilde hastadır ve 1911'de ölür.

1895'te iki yıl kalacağı Lahey elçiliğine, 1906'da Brüksel orta elçiliğine tayin edilmiş olan Hâmid'in bir ayağı bu yıllarda da hep Londra'dadır. Nelly Hanım'ın ölümünden sonra Cemile Hanım ile bir ay bile sürmeyen kısa bir evlilik yapar, 1912'de Hâmid'in diplomatlık görevine son verilir ve o da aynı yıl son eşi olan Lüsyen Hanım ile evlenir ve 1913'te İstanbul'a dönerler. Hâmid bu seyahatinden **Yadigar-ı harp**'te (1917) bahsedecektir. Birinci Dünya savaşı yıllarını yurt dışında geçiren Hâmid ve eşi Budapeşte ve Viyana'da otururlar. Hâmid'in ömrü boyunca çektiği para sıkıntısı son haddini bulmuştur. Durumunu «Şair-i azam» adlı şiirinde anlatır. Bu şiir var olma mücadelesi içindeki Türkiye'de büyük akisler yapar. Çeşitli gazetelerde yayımlanan «Şair-i azam», Ankara'nın sesi **Hâkimiyet-i Milliye**'de de çıkar. İstanbul'a döndüğü zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hâmid'e «hidemat-ı vataniye» faslından maaş bağlar.

1920'de Lüsyen Hanım'ı boşayan Hâmid onu bir İtalyan kontu ile evlendirir. Duc de Soranza ile Venedik'e giden eski eşini ziyaret eder, bir müddet Viyana'da kalır. Lüsyen Hanım yedi yıl sonra Hâmid'e döner. Hâmid artık çok ihtiyardır. Fakat o, Tanzimat'tan itibaren nesillerin gördüğü rüyanın gerçekleştiğine şahit olmuştur. O, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni seyreden Tanzimat'tan bir göz gibidir. Ona İstanbul Belediyesi Maçka Palas'ta bir daire verir, 1928'de İstanbul milletvekili olur ve 13 Nisan 1937'te ölür. Muazzam bir cenaze töreniyle Asrî mezarlığa gömülür.

Hâmid'in mümkün olduğu kadar kısaca özetlemeye çalıştığım 86 yıllık hayatı bir hayli arızalıdır. Hâmid, hayatının son yıllarında hatıratını yazar. **İkdam** ve **Vakit** gazetelerinde 1924-25 yıllarında yayımlanan ve henüz kitap haline gelmeyen hatıratı, bu hayatın bin bir cilvesini aksettiren canlı bir eserdir. Hâmid'in hatıratı kadar, dostlarına yazmış olduğu mektuplar da son derece önemlidir. Bu eserler onun biyografisini aydınlatan kaynaklar olma vasfı dışında zevkle okunan edebî niteliğe de sahiptir. Hâmid'in hatırat ve mektupları dışındaki eserlerini iki grupta toplayabiliriz : 1. Şiirleri 2. Tiyatro eserleri.

Hamid'in ilk şiirleri 1879 da yayımladığı **Sahra** adlı kitabındadır. Onu **Makber, Ölü, Bunlar O'dur, Belde Yahut Divaneliklerim, Hacle Baladan Bir Ses, Garam, Validem, İlham-ı Vatan** takip eder. Bu arada kitaplarına girmemiş olan birçok şiiri dağınık olarak çeşitli dergi ve gazete sayfalarında kalmıştır. Hâmid'in yayımlanmamış iki şiir kitabının adına rastlanır. **Hep Yahut Hiç** ve **Yadigar Hep Yahut Hiç** yakında Hâmid'in kitaplaşmamış şiirlerinin toplandığı bir eser olarak yayımlanacaktır.

Hâmid bu şiirlerinde kendi hayat tecrübelerinden bol bol söz eder. Bazı şiirleri biyografisi ile yakından ilgili olduğu gibi, içlerinde manzum istida sayılabilecek olanları da vardır.

Hâmid ilhamına tâbi bir şairdir. Bu bakımdan onun şiirlerini temlerine göre tasnif hayli güçtür. Fakat şiirlerinde sürekli olarak, aşk, tabiat, ölüm, din, insan temlerini işlediği görülür. Bu temler, şiirlerinde çoğunlukla bir arada kullanılır. Hâmid'in döşünüş tarzı tezada dayanır. Onda tezat adeta sanatının mekanizmasını teşkil eder. Hâmid şiirlerinin konularını kendi hayatından aldığı gibi, «olaylara dayanan şiirler» yazmayı adeta bir metod olarak kullanır. Bu onun edebiyatımızda yaptığı yeniliğin de temelidir. Divan şiirindeki itibarî dünya ve insan görüşü, asıl Hâmid'in ferdî ve sosyal tecrübelerini şiire sokmasıyla yıkılır. Savaşlar ve herhangi bir sosyal hadise, hattâ günlük olaylar ve manzaralarla ilgili şiirler yazdığı gibi, tanıdıklarının genellikle ölümleri dolayısıyla yazılanlar, şahsî problemlerini ve intibalarını, hattâ şiir ve sanat anlayışını ortaya koyduğu şiirleri de vardır. İlk yıllarında Namık Kemal ve Ekrem'in bazı şiirlerine nazireler yazmış olan Hâmid'in Shelley'den yaptığı bir de şiir çevirisi vardır.

En basit günlük konu, onun şiirinde sadece tasvirde kalmaz, dini, metafizik ve beşerî boyutlara ulaşır ve zenginleşir. Hâmid'in konuları kadar orijinal bir başka cephesi de kullandığı ifade şekilleri ve çarpıcı hayallerdir. İnanılmayacak kadar orijinal bir muhayyileye sahip olan Hâmid, eserlerinin hem fikrî muhtevasını hem üslup zenginliğini bu sayede kazanır.

Makber Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazılmıştır, **Validem**'de annesini anlatır. Fakat bunlar tek başlarına Fatma Hanım'ın veya annesinin tasvirlerinden ibaret değildirler. Keza **Garam**'daki genç, Hâmid'in kendisini kuvvetle andırmaktadır. Bu eser, II. Meşrutiyet'ten sonra ancak kısmen yayımlanabilir. Birçok şiiri sansür tarafından, mısraları çıkarıldıktan sonra devrin gazetelerinde yayımlanma imkânına kavuşur. Bu bakımdan Hâmid'in Cumhuriyet'ten sonra yayımlanan eserleri, onun daha ilk çağlarındaki fikir dünyasını aydınlatmak bakımından da önem taşır. Bu şiirlerde o, kuvvetli bir kadın hakları savunucusudur. Taassuba karşıdır. Demokrasi, hürriyet, vatan sevgisi hemen bütün eserlerinde işlenir. Fakat Hâmid'in eserleri öylesine karışık ve hantal bir yapıya sahiptir ki bu temleri bulup çıkarmak gerekmektedir.

Hâmid'in tiyatrolarına gelince, bunların bir kısmı manzum, bir kısmı mensur, bir kısmı karışık olan bu eserleri okuyunca, Hâmid acaba gerçekten tiyatro yaz-

mak istemiş miydi sorusu akla gelmektedir. Tiyatro her şeyden önce bir yapı ve dil demektir. Hâmid son derece keyfî bir dil kullanmak suretiyle tiyatronun ilk şartını feda ettiği gibi sahne düzenini de karmakarışık bir hale getirir. Fikrî açıdan ele alındığı zaman, çok orijinal olan bu eserler, yazarın onları ortaya koyuşu bakımından oynanma imkânını ilk andan itibaren kaybetmiş görünürler. Halbuki Hâmid ile ilgili hatıralarda daima onun eserlerinin oynanmasını çok istediğinden söz edilir. Bana öyle geliyor ki Hâmid, onları tiyatro eseri olarak değil, belki bir opera veya bale olarak, yeniden işlenmiş şekilde sahnede düşünmüştür. Zira onun hatıratı ve mektupları dikkatle gözden geçirilirse, onun operaya bir hayli gittiği anlaşılır ve eserlerindeki birçok sahne hatırlanırsa, Hâmid'in eserlerinde opera ve baleye uygun zengin sahneler bulunduğu görülür.

Hâmid'in tiyatro eserlerini de birkaç grupta toplayabiliriz. İlk eserlerinin konularını günlük hayattan seçen yazar, daha sonra, yabancı ülkeler, tarih ve masala kayar. Bu üç kaynak onun eserlerini besler.

1. Konusunu günlük hayattan alan eserleri ilk oyunlarıdır. **İçli Kız** (1875), Namık Kemal'in **Zavallı Çocuk**'u örneğini takip eder. **Sabru u sebat** (1875) ise Vefik Paşa'nın tavsiyesi üzerine, halk deyimleri ve atasözlerini pek fazla kullanarak yazdığı bir eserdir. Yerli olmakla beraber, yine de bir perdesi Paris'te geçer.

2. Yabancı ülkeleri konu alan oyunlar. Bunların bir kısmı, masala benzer. **Duhter-i Hindu** (1876), **Finten** (1916) ve **Cünûn-ı Aşk** (1925) bunların en önemlileridir. Hindistan ve İngiltere'de konuları geçen ve kahramanları Hintliler ve İngilizler olan bu eserlerde biz, Hâmid'in aynı zamanda diplomat cephesini de görürüz. Sömürge ile sömürgeci münasebetini, çeşitli boyutlarda işleyen bu eserlerde, Hâmid İngiltere'deki katı ve aşılmaz kurallara karşı mutlak bir tek güç çıkarır : Aşk.

I. Dünya Savaşı günlerini fantezi ile karışık olarak verdiği **Yadigar-ı Harp**'te (1917)'de İngiliz dış politikasını ele alışıyla karşılaşırız.

Cumhuriyet'ten sonra 1924'te yazmış olduğu **Yabancı Dostlar** ise, ihtiyar şairin kendisi ile bir İngiliz kızı arasında geçtiği farzedilen bir fantezidir.

İlk eseri **Macera-yı Aşk** (1874) Afganistan ve İran'da geçen bir sürü aşkların hikâyesidir ki kendisi de bu eserini «macera-yı uşşak» diye nitelendirir.

Nesteren (1878) ve **Zeynep** (1908) şark ülkelerinde konuları geçen masalımsı oyunlardır. **Zeynep**'i sembolik bir eser olarak değerlendirmek de mümkündür.

3. Hâmid'in asıl kaynağı tarihtir. O tarihî plan ve atmosferde kendi zamanının meselelerini arar ve tarihin bütün çağlarına uzanır.

a. Uzak tarih-**Eşber** (1880), **Sardanapal** (1908'de Hâmid, vatanperver, cihangir, ihtilâlci ve despot hükümdar tiplerini ele alır. Bu tipler ve onların etrafında gelişen temler, devrin temel kavramlarına bağlıdır.

b. İslâm tarihi. Endülüs'te konusu geçen oyunların sayısı beştir. Bu oyunlar Hâmid'in bir konuyu nasıl genişlettiğini göstermesi bakımından ayrıca dikkati çekmektedir. Hâmid önce, **Nazife**'yi (1876) yazmıştır. Bu bir perdelik oyun, Endülüs devleti yıkıldıktan sonra, mücahit ruhunu kaybetmeyen Nazife'nin İspanyol hükümdarı Ferdinando'yu reddini anlatır. Hâmid, bu muzaffer Hristiyan hükümdarının yerinde Müslüman bir hükümdar ve Nazife'nin yerinde bir İspanyol genç kızını tasavvur ettiğinde ortaya **Tezer** (1880) çıkmıştır. Nazife'nin zafer günlerindeki kardeşleri, Endülüs'ün fethini anlatan **Tarık** (1880)'ta yer alır. Hâmid'in İslâmiyette bir kaside yazmak uğruna, adeta sanatını feda ettiği, fakat belagata bağlılığı açısından devrinde çok sevilmiş olan bu eserini yine beşerî zaaflara sahip kahramanların yer aldığı **İbni Musa** (1917) takip eder. Hâmid'in zihninde bu konular yıllarca devam etmiş olmalıdır ki 1917'de o, Ferdinando-Nazife münasebetini yine ters çevirir ve Endülüs'ün son hükümdarı olan Abdullahüssagir ile bir zamanlar Ferdinando'nun sevgilisi olan bir İspanyol fahişesini birleştirir. Böylece veraset kurallarının kendisine verdiği tahtını koruyamayıp kaybeden Abdullahüssagir, muzaffer Ferdinando'yu aşk sahasında yener.

c. 1908'den itibaren Türkiye'de kuvvetlenen Türkçülük hareketine de bigane kalmamış olan Hâmid, bu tarihten itibaren **İlhan** (1913), **Turhan** (1916) piyeslerini yazar. Bunlar konusunu İlhanlılar tarihinden alan aşk ve ihtiras temlerini ihtiva eder. Bu eserlerinde Türkçülük ile İslamcılık ideallerini birleştirme çabasında olan Hâmid, onların devamı olarak manzum monologlar yazar. **Turhan**'ın sonunda hepsi ölmüş olan kahramanlar, birçok yazar ve onların eserlerinin kahramanlarıyla Araf'ta karşılaşır ve çeşitli metafizik meseleyi konuşurlar. **Tayflar Geçidi** (1917) bu konuşmalardan ibarettir. Onu Hâmid'in kendi şahsına tekabül eden Kambur ve sevgilisi Dilşad'ın ön planda geldiği **Ruhlar** (1922) ve **Arziler** (1925) takip eder. Ruhun cisimsizliği Hâmid'i ömrü boyunca rahatsız etmiş ve dünya ona daima daha cazip görünmüştür. Bu bakımdan ruhlarından ikisini **Arziler**'de 40. asırda yine dünyaya göndermesi onun sanatı ve yazma tekniği bakımından son derece mânâlıdır.

Hâmid'in konusunu eski Türk tarihinden alan son eseri ise 1935'te yazılan **Hakan**'dır.

Konusunu Osmanlı tarihinden alan ve ancak birkaç sayfası şimdiye kadar yayımlanabilmiş olan **Kanuni'nin Vicdan Azabı** ise yine aşk, ihtiras ve vicdan azabı temleri etrafında döner.

4. Hâmid bu grupların dışında bir de allegorik bir eser olan **Liberte** (1913) yi yazmıştır. **Liberte**'de aşikâr olarak hürriyetin savunmasını yapan Hâmid'in bu temi sembolik ve dolaylı olarak diğer eserlerinde de savunduğu ve yücelttiği görülür.

Hâmid'in şiir ve tiyatrolarında daima tezatlı bir düşünce tarzı kendisini gösterir. Bu tezatlı düşünce, onun eserinin yapısına, kişilerine, tem ve üslûbuna kadar tesir ettiği gibi, eserlerinin her biri diğerine cevap verir durumdadır. Bu bakımdan Hâmid'in eserlerinin sadece tek başlarına incelenmesi yeterli olmamaktadır. Daha önce Tanpınar'ın da edebiyat tarihinde belirtmiş olduğu gibi, onun eserleri, birbirlerine adeta görünmez bağlarla bağlıdırlar ve birbirlerine cevap verirler.

Hâmid'in yetişme tarzındaki disiplinsizlik, romantik akımın tesiri, coşkun muhayyilesinin tezahürleri olan eserlerini bir hayli dağınık bir yapı ile sunmasına sebep olur. Eserleri adeta Hâmid için hiç bitmez. Kâinat gibi sürekli bir oluş ve yok oluş halindedir. Hayatın sonu olan ölüm de Hâmid için bir son değildir. O bütün ömrü boyunca, ölüm sonrasını bir sabit fikir gibi taşımıştır. Ölüm bir son olmayınca Hâmid'in eserlerinin kahramanları ölüm sonrasında da buluşur ve yine eski tartışmalarını devam ettirirler. Bunu en tipik olarak **İlhan**'ın zeyli olan eserlerinde görüyoruz. Keza, son yayımladığı oyunlarından **Cünûn-ı Aşk**'ta kahramanını son derece güç bir duruma sokan Hâmid, ona bir türlü çıkış yolu bulamaz. Karısına fikrini sorduğunda, «öldür, kurtul» cevabını alır. Fakat «öldüremem, çok sevimli» der. Böylece ölüm de Hâmid için bir bakıma sonsuz zaman içinde bir merhaleden ibaret kalır. Cismin ölümle değişmesi ise Hâmid'i isyan ettirir, ölüm ötesinin kapısını aralamak isterken ruh âlemiyle ve rüya ile karşılaşır. Rüya ve hayal âleminde yer alan cisimsiz varlıkların sayısı o kadar çoktur ki dünya ile öte arasındaki fark bile ortadan kalkar.

Hâmid'in eserlerinin tasnifi bile hayli uzun sürer. Bu eserlerin geniş olarak ele alınıp çeşitli açılardan incelenmesi gerekmektedir. Bugün bilhassa dili ve edebiyatımızın geçirdiği süratli değişiklikler dolayısıyla bizden uzak görünen Abdülhak Hâmid, ömrü boyunca olduğu kadar, ölümünden sonra da çeşitli tenkitlere maruz kalmıştır. Başlangıçta eserlerini okuyan fakat yadırgayan veya benimseyenler tarafından değerlendirilen Hâmid, ne yazık ki zamanla, sadece hatırda kalan mısralarıyla ve kulaktan dolma bilgilerle değerlendirilmeye kalkışılmıştır. Bu tenkitleri de kısaca gözden geçirerek Hâmid'in edebiyatımızdaki yerini görmekte yarar var.

Hâmid'in ilk yazıları yayımlandığında, hakkında değerlendirmeler de yapılır. Onu ilk değerlendirenler, arasında Ahmet Midhat Efendi ve daha sonra onu yereceklerden Sait Bey de vardır. Fakat onu asıl anlayanlar yeni edebiyatın öncülerinden Namık Kemal ve Recaizade Ekrem olmuştur. Namık Kemal, onun bilhassa tarihî eserlerinden hoşlanmış, «Sultan Selim-i evveli ziyaret» şiirini ve **Eşber'i** çok sevmiştir. Buna karşılık Hâmid, üstadının muhayyilesini çok aşan hayalleriyle Namık Kemal'i şaşırtmıştır. Namık Kemal muhtemel hayal dünyasının zenginliğini sezdiği Hâmid'e Shakespeare'in eserlerini okumasını tavsiye etmiştir.

Ekrem de Hâmid'in bilhassa şiirlerinin yayımlanmasına ön ayak olmuş, onları, öğrencileri üzerinde büyük

Cumhuriyet yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletini emin ve sağlam bir istikbal yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur (1936).

KEMAL ATATÜRK

tesiri olan **Talim-i Edebiyat**'ta örnek olarak kullanarak Hâmid'i yeni edebiyatın yol açıcılarından olarak değerlendirmiştir.

Hâmid aleyhindeki yazılar asıl Recaizade'nin kitabını methi üzerinde basındaki tartışmadan sonra başlamıştır denebilir. Başlangıçta Hâmid'i desteklemiş olan Sait Bey, **Talim-i Edebiyat** münakaşalarında Hâmid'i de eserleri açısından değil de şahsı açısından, daha doğrusu alafranga merakları yüzünden yermiş, ona bir tenkidinde «baston - süvar beyefendi» demiştir.

Makber'deki dil yanlışları da eski belagat üstadlarını çok rahatsız etmiş, sonu gelmez tatsız birçok yazılar yazılmıştır. Bu yazıları okurken, onların neden edebiyatımızda iz bırakmadığını ve nesillerin Hâmid'i neden «şair-i azam» diye yücelttikleri daha iyi anlaşılmaktadır.

Bilhassa **Makber**'deki «nâkâfi» kelimesinin yapılışındaki yanlışlıklar dolayısıyla söylenenler, sonunda Hâmid'e bu ad ile bir şiir yazdırmıştır. Gerek bu şiir, gerek daha önce yazdığı «Bir şairin hezeyanı» ve **Makber** mukaddimesinde ortaya koyduğu şiir anlayışı da devrinde tenkit edilmiştir. Bu münakaşalara katılanlar arasında Mehmed Salahî ve Muallim Naci de vardır. Fakat bu yermelerin genelde Hâmid'i bedbinliğe, sıkıntıya, çekimserliğe düşürdüğü sanılmalıdır. Bilakis o, kendisini tenkit edenlere kafa tutmaktan hiç çekinmemiştir.

Servet-i Fünuncular yeni bir sanat estetiğine sahip olarak ortaya çıkmışlar ve Hâmid'e adeta tapmışlardır. Fikret, «Hâmid» adlı şiirinde

Açık bir cephe, munis bir nazar, bir fıtrat-ı mahrem

diye fizikî portresini çizdiği Hâmid'in şiir dünyasını da geniş ölçüde değerlendirir ve:

O fıtrat-ı pür garaib bir tecelligâh, bir âlem
Tabiattan büyük bir âlem-i külliyet-i ezdâd

dediği şiir dünyasında «muallâ bir derinlik, vecd-aver» bir şiir bulur.

İlk devresinde Hâmid'in şiirlerini bol bol taklit etmiş olan Cenap ise, Hâmid'in bilhassa **Sahra, Makber, Ölü** ve **Hacle**'si hakkındaki yazılarında onu, derinliği, samimiyeti bakımından değerlendirirken de bu deha keşke «askerî bir disiplin» ile yetişmiş olsaydı demekten kendini alamaz. Servet-i fünun estetiğine Hâmid geniş ölçüde tesir ettiği gibi, onların da tesirinde kaldığı bazı şiirlerinden anlaşılır.

İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan çeşitli akımlar ve bunların temsilcileri arasında Hâmid'e en yakın olanı Fecr-i âti'dir. Fecr-i âti topluluğu mensuplarından Yakup Kadri, Hâmid'i «yeni bir dil» konuşan «deha» olarak vasıflandırır:

«Onun gezindiği ve yetiştiği toprak üstünde insanlarla Allah arasındaki perdeleri bunun kadar cüretle yırtmak isteyene ve ölüm gibi, hayat gibi, aşk ve hasret gibi ilâhî şeylerle bu derece lâübalileşene hiç rastgelinmemişti. Nereden çıktı bu adam? Ona gelinceye kadar hep basmakalıp hisleri ifade etmekten başka bir şeye yaramayan Türkçe, bunun ağzından beşerî ızdırapların hemen hepsini tebliğe kadir bir orkestra haline giriveriyor. Ey mumyalar, kalkınız; yeni adam, sizin çürüdüğünüz bu mahzenin içinde yeni bir adam doğdu; açın kapıları, kaldırın şu ağır kapağı; yeni adam, bütün cihan önünde sizin hâilenizi tek başına oynayacak...

Fakat kapılar açılmadı ve kapak kaldırılmadı ise kabahat Hâmid'in değildir» (**Türk Yurdu**, c. 3 - 23, nr. 17 - 18/211 - 212, Mayıs - Haziran 1929, s. 48 - 50).

Edebiyatımızda tekke edebiyatını, yeni bir mistik anlayış içinde canlandıran ve halk edebiyatı geleneğinde bir dirilişe sebep olan Rıza Tevfik ise Hâmid'in şiirlerini bilhassa metafizik açıdan değerlendirir ve hakkında bir kitap yazar.

Bu dönemde, şahsiyeti ile gençleri etrafında toplayan ve yepyeni bir edebiyat anlayışının, yeni bir klasizmin öncülüğünü yapan Yahya Kemal ise, Hâmid'in şiirini klasik esaslardan uzak olması dolayısıyla tenkit eder. «Abdülhak Hâmid'e en büyük kötülüğü edenler dini bütün hayranları olmuştur» diyen Yahya Kemal, Hâmid'in okunmadan gelişi güzel değerlendirildiğinden şikâyetçidir:

«Evet, memleketimizde otuz kırk sene sonra şiiri hakiki bir anlayışla anlamak iyiden iyiye yerleşirse, kuvvetli bir münekkit çıkar ve bugün boğulmuş olan bu hakikati ortaya atar fikrindeyim» der.

Yahya Kemal, **Makber**'in ikinci baskısı dolayısıyla yazdığı çok ilgi çekici bir yazıda da aynı şeyden bahseder. Hâmid'i değerlendirmeye kalkışanlar, gözler kamaştıran ifadeler kullanmışlardır. Halbuki bu eserde tezahür eden Hâmid onlardan yücedir:

«Bu iki eseri bir daha okurken kani oldum ki Abdülhak Hâmid Bey fevkalbeşer bir devden daha güzel bir mahluktur, yani insandır ve böyle daha ziyade seviliyor».

Hâmid hakkındaki değerlendirmenin değişmesinde Yahya Kemal'in büyük rolü vardır. Yahya Kemal'in öğrencilerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar da Nurullah Ataç da onun görüşlerini paylaşırlar. Tanpınar, bilhassa edebiyat tarihini yazarken, edebiyatımızın gelişme çizgisi içinde ele aldığı Hâmid'i ciddiyetle değerlendirir ve bu değerlendirmede kendi şiir anlayışından farklılıkları ve kendisine yakın bulduklarını belirtir. Fakat bir denemeci olan ve edebiyatımızı böylesine bütün içinde görüp değerlendirmeye lüzum hissetmeyen Nurullah Ataç, Hâmid'i hiç sevmez. Sadece onu edebiyat tarihçilerinin malzemesi sayar. «Abdülhak Hâmit belki eskiyi yıkmıştır, ancak yerine yeni bir güzellik getirememiştir der. Nurullah Ataç'ın asıl öfkesi, Hâmid'in eserini okumadan, onu yüceltenlere yönelmiştir.

Cumhuriyet'ten sonra yeni bir edebiyat anlayışı içinde Hâmid sadece maziden bir ses gibidir, yine de ona durmadan hücum edilir. 1950'lerde, Hâmid aleyhinde pek çok yayım yapılıyordu. O yıllarda, okul kitaplarımızda okuduğumuz birkaç parça ile bizler de bu yazıların ne kadar gerçek olduğunu, bu eski, durmadan ölümle uğraşmış, saçma sapan hayaller söylemiş, dili anlaşılmaz yazara hiç de saygı duymuyorduk. İtiraf ederim ki, üniversite yıllarında da Hâmid'in sadece bir ölüm şairi olarak tanıtılmış olması beni son derece rahatsız etmiş, hayatın cazibesini farketmediğini sandığım Hâmid hakkındaki önyargılarımı pekiştirmiştir. Fakat Yeni Türk Edebiyatı kürsüsüne asistan olduktan sonra Hâmid'den kaçmaya imkân yoktu. Hâmid'i Türk şiir tarihi geleneği içinde değerlendirmiş olan ve yetiştireceği gençlerin çocukluklarının farkında olan hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın bana verdiği ilk ödev Hâmid'in eserlerinden Londra intibalarını toplamamdı. Önce mektuplarını okumamı söyledi. Bu mektupları okurken, artık Hâmid'in aleyhinde kullanabileceğim noktaları toplamama imkân yoktu. Ben de bütününü anlamak için okumaya başladım. O zaman nüanslara dikkat eden, çeşitli ruh hallerini aynı anda yaşayan, hayata sımsıkı bağlı ve onun tadını çıkaran bu coşkun yazara karşı ilgi duydum. Aynı zamanda vicdan azabı da çektim. Bilmeden, tanımadan yanlış bir hüküm vermiş ve onu yıllarca mutlaklaştırmıştım. Halbuki Hâmid, işlenmesi gereken bir derya idi. Bu şahsî intibaımı ve tecrübemi nakletmekten maksadım, benim neslime mensup olanların pek çoğunun da benim gibi yetişmiş olmalarıdır.

Eskilerin çoğu Hâmid'i ölüm açısından ele alıyorlar. Bu tamamiyle yanlıştır. Ölüm Hâmid'in eserlerinde esas değildir. Bilakis hayatın anlaşılmaz harikuladeliğini anlatmaya yarayan bir tezattan ibarettir. Hâmid basmakalıbı aşan orijinal şahsiyeti, kendinden, kendi beninden hareket etme cesaretine sahip olmasıyla son derece modern bir şairdir. Sadece bu iki vasfı ona karşı saygı duyulması, arasıra anılması için yeterlidir. Hâmid ölüm değil de hayat açısından görüldüğünde, bu zengin ve derin eserlerin yeniden ele alınıp, yeni bir gözle yeni baştan incelenmeleri gerekmektedir. Eserler, kendi mahiyetleri kadar, onları okuyup değerlendirmesini bilenler sayesinde hayat kazanırlar. Fakat bunların yeniden okunup değerlendirilebilmeleri için önce basılmaları gerekmektedir. Umuyorum ki onun bütün eserlerini bir arada değerlendirecek olanlar, Hâmid'i bugün de canlı kılacak yeni bakış tarzları getireceklerdir. Tanpınar'ın dediği gibi, «Hâmid'e her zaman, bir zengin madene dönülür gibi dönülecektir».